

Η
**ΠΑΡΑΞΕΝΗ
ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ
ΤΩΝ
ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ**

Η Ζωή, τα Συναισθήματα και
η Δημιουργία των Πολιτισμών

**ΑΝΤΟΝΙΟ
ΝΤΑΜΑΣΙΟ**

Η ΠΑΡΑΞΕΝΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ

Η Ζωή, τα Συναισθήματα
και η Δημιουργία των Πολιτισμών

Σειρά: Επιστήμες
Τίτλος πρωτοτόπου: The strange order of things
Συγγραφέας: Antonio Damasio
Μετάφραση: Μενέλαος Παπαϊωάννου
Επιμέλεια: Ελένη Κεκροπούλου
Θεώρηση δοκιμίων: Εύη Ζωγράφου
Σελιδοποίηση-Εκπόνηση εξωφύλλου: Έλενα Ματθαίου

Απαγορεύεται η αναδημοσίευση, η αναπαραγωγή, ολική, μερική ή περιληπτική, ή η απόδοση κατά παράφραση ή διασκευή του περιεχομένου του βιβλίου με οποιονδήποτε τρόπο, μηχανικό, ηλεκτρονικό, φωτοτυπικό, ηχογράφησης ή άλλο, χωρίς προηγούμενη γραπτή άδεια του εκδότη. Νόμος 2121/1993 και κανόνες του Διεθνούς Δικαίου που ισχύουν στην Ελλάδα.

Copyright © 2018 Antonio Damasio
© Ιούνιος 2019: ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΕΝΑΛΙΟΣ
Σόλωνος 136, Αθήνα 106 77
Τηλ.: 210 3829339-210 3803925, Φαξ: 210 3829659
e-mail: sales@enalios.gr
www.enalios.gr

ISBN: 978-960-536-582-0

ANTONIO NTAMASIO

**Η
ΠΑΡΑΞΕΝΗ
ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ
ΤΩΝ
ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ**

**Η Ζωή, τα Συναισθήματα
και η Δημιουργία των Πολιτισμών**

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΑΠΟ ΤΑ ΑΓΓΛΙΚΑ:
Μενέλαος Παπαϊωάννου

Στη Χάνα

Το βλέπω αισθανόμενος.

– Ο Γκλούστερ προς τον Ληρ
ΣΕΞΠΗΡ, *Βασιλιάς Ληρ*, πράξη 4, σκηνή 6

Το φρούτο είναι τυφλό. Το δέντρο είναι που βλέπει.

– ΡΕΝΕ ΣΑΡ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΟΙ ΑΠΑΡΧΕΣ 15

ΜΕΡΟΣ Ι ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗ ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΗ ΡΥΘΜΙΣΗ ΤΗΣ (ΟΜΟΙΟΣΤΑΣΗ)

1 Σχετικά με την Ανθρώπινη Κατάσταση 25

Μία απλή ιδέα - Το Συναίσθημα Απέναντι στη Διανόηση - Πόσο Πρωτότυπος Υπήρξε ο Ανθρώπινος Πολιτιστικός Νους; - Ένα Ταπεινό Ξεκίνημα - Από τον Βίο των Κοινωνικών Εντόμων - Η Ομοιόσταση - Η Προϊδέαση Εγκεφάλων και Συναισθημάτων Δεν Ταυτίζεται με τη Γέννηση Εγκεφάλων και Συναισθημάτων - Πρωτογενείς Οργανισμοί και Ανθρώπινες Κουλτούρες

2 Σε μια Περιοχή Απιθανότητας 53

Η Ζωή - Η Ζωή σε Κίνηση

3 Εναλλακτικές Μορφές της Ομοιόστασης 67

Οι Διακριτές Εναλλακτικές Μορφές Ομοιόστασης - Η Ομοιόσταση Σήμερα - Οι Ρίζες μίας Ιδέας

4 Από τα Μονοκύτταρα στα Νευρικά Συστήματα και στα Μυαλά 79

Με Αφετηρία τον Βίο των Βακτηρίων - Τα Νευρικά Συστήματα - Το Ζωντανό Σώμα και το Μυαλό

ΜΕΡΟΣ II Η ΟΙΚΟΔΟΜΗΣΗ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΥ ΝΟΥ

- 5 **Η Προέλευση του Νου 101**
Η Μνημειώδης Μετάβαση - Ο Πνευματικός Βίος - Η Κατάκτηση - Οι Εικόνες Απαιτούν Νευρικά Συστήματα - Εικόνες του Κόσμου Έξω από τον Οργανισμό μας - Εικόνες του Κόσμου Μέσα στον Οργανισμό μας
- 6 **Η Ανάπτυξη του Νου 117**
Η Κρυμμένη Ορχήστρα - Η Παραγωγή Εικόνων - Έννοιες, Προφορικές Μεταφράσεις και η Παραγωγή Αναμνήσεων - Ο Εμπλουτισμός του Νου - Μία Σημείωση για τη Μνήμη
- 7 **Το Θυμικό 135**
Τι Είναι τα Συναισθήματα - Η Δραστικότητα - Είδη Συναισθημάτων - Η Διαδικασία των Συγκινησιακών Αντιδράσεων - Από Πού Προέρχονται οι Συγκινησιακές Αντιδράσεις; - Συγκινησιακά Στερεότυπα - Η Εγγενής Κοινωνικότητα των Ορμών, των Κινήτρων και των Ίδιων των Συγκινήσεων - Πολυστρωματικά Συναισθήματα
- 8 **Η Δημιουργία των Συναισθημάτων 157**
Από πού Προέρχονται τα Συναισθήματα; - Η Οικοδόμηση Συναισθημάτων - Η Συνέχεια των Σωμάτων και των Νευρικών Συστημάτων - Ο Ρόλος του Περιφερειακού Νευρικού Συστήματος - Άλλες ιδιαιτερότητες της Σχέσης Σώματος και Εγκεφάλου - Ο Παραγνωρισμένος Ρόλος των Εντοσθίων - Πού Εντοπίζονται οι Συναισθηματικές Εμπειρίες; - Πώς Εξηγούνται τα Συναισθήματα; - Μία Παρέκβαση Σχετικά με τις Αναμνήσεις Συναισθημάτων από το Παρελθόν
- 9 **Η Συνείδηση 189**
Σχετικά με τη Συνείδηση - Παρατηρώντας τη Συνείδηση - Υποκειμενικότητα: Το Πρωταρχικό και Αναντικατάστατο Συστατικό της Συνείδησης - Το Δεύτερο Συστατικό Στοιχείο της Συνείδησης: Η Ενσωμάτωση Εμπειριών - Από τις Αισθήσεις στη Συνείδηση - Μία Παρέκβαση Σχετικά με το Δύσκολο Πρόβλημα της Συνείδησης

ΜΕΡΟΣ ΙΙΙ ΤΟ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟ ΜΥΑΛΟ ΕΝ ΔΡΑΣΕΙ

10 Σχετικά με τους Πολιτισμούς 215

Το Ανθρώπινο Πολιτιστικό Μυαλό Εν Δράσει - Η Ομοιόσταση και οι Βιολογικές Ρίζες των Πολιτισμών - Διακριτοί Ανθρώπινοι Πολιτισμοί - Τα Συναισθήματα ως Διαιτητές και Διαμεσολαβητές - Η Αξιολόγηση των Αρετών μίας Ιδέας - Από τα Θρησκευτικά Πιστεύω και την Ηθική στην Πολιτική Διακυβέρνηση - Τέχνες, Φιλοσοφική Αναζήτηση και Επιστήμες - Προβολή Αντιρρήσεων Απέναντι σε Μία Ιδέα - Ανακεφαλαιώνοντας - Η Νύχτα Μετά από μία Κουραστική Ημέρα

11 Ιατρική, Αθανασία και Αλγόριθμοι 249

Η Σύγχρονη Ιατρική - Η Αθανασία - Η Αλγοριθμική Αντίληψη για την Ανθρωπότητα - Τα Ρομπότ στην Υπηρεσία των Ανθρώπων - Επιστροφή στη Θνητότητα

12 Σχετικά με την Ανθρώπινη Κατάσταση Σήμερα 271

Μία Αμφισβητήσιμη Κατάσταση Πραγμάτων - Υπάρχει Βιολογική Εξήγηση Πίσω από τη Σημερινή Πολιτιστική Κατάσταση; - Μία Σύγκρουση Χωρίς Έκβαση

13 Η Παράξενη Κατάσταση των Πραγμάτων 299

Σημειώσεις και Παραπομπές 313

Σημειώσεις του Μεταφραστή 361

ΟΙ ΑΠΑΡΧΕΣ

I

Αυτό το βιβλίο περιστρέφεται γύρω από ένα ενδιαφέρον και μία ιδέα. Εδώ και πολύ καιρό το ενδιαφέρον μου έχει επικεντρωθεί στο ανθρώπινο θυμικό –στον κόσμο των αισθημάτων και των συναισθημάτων και έχω αφιερώσει πολλά χρόνια στην έρευνά του– το γιατί και το πώς αισθανόμαστε, συγκινούμαστε, χρησιμοποιούμε τα συναισθήματα για να οικοδομήσουμε τους εαυτούς μας, το πώς οι αισθήσεις υποβοηθούν ή υπονομεύουν τις καλές μας προθέσεις, και το γιατί και το πώς οι εγκέφαλοι αλληλεπιδρούν με το σώμα για να στηρίξουν λειτουργίες αυτού του είδους. Σχετικά με όλα αυτά τα ζητήματα είμαι σε θέση να παραθέσω νέα δεδομένα και να προτείνω αντίστοιχες ερμηνείες.

Όσο για την ιδέα, αυτή είναι πολύ απλή. Στα συναισθήματα δεν έχει αποδοθεί η δέουσα σημασία σαν κίνητρα και ρυθμιστές των ανθρωπίνων πολιτιστικών διεργασιών. Τα ανθρώπινα όντα έχουν ξεχωρίσει από όλα τα άλλα είδη μέσα από τη δημιουργία ενός εντυπωσιακού συνόλου αντικειμένων, πρακτικών και ιδεών, που στο σύνολό τους είναι γνωστά ως “πολιτισμοί” ή “κουλτούρες”. Το σύνολο αυτό περιλαμβάνει τις καλές τέχνες, τη φιλοσοφική αναζήτηση, τα συστήματα ηθικής, και τις θρησκευτικές δοξασίες, τη δικαιοσύνη, τη διακυβέρνηση, τους οικονομικούς θεσμούς,

καθώς και την τεχνολογία και τις επιστήμες. Για ποιούς λόγους και με ποιόν τρόπο ξεκίνησε αυτή η διαδικασία; Μία απάντηση που δίνεται συχνά σ' αυτό το ερώτημα επικαλείται ένα σημαντικό επίτευγμα του ανθρωπίνου πνεύματος –την ύπαρξη μίας ομιλούμενης γλώσσας– παράλληλα με άλλα διακριτά χαρακτηριστικά στοιχεία, όπως η έντονη κοινωνικότητα και η πνευματική ανωτερότητα. Δεν έχω αμφιβολία ότι η διάνοηση, η κοινωνικότητα και η γλώσσα έχουν διαδραματίσει αποφασιστικούς ρόλους σ' αυτή τη διαδικασία, πιστεύω, όμως, ότι χρειάστηκε και κάτι άλλο για να ξεκινήσει το έπος των ανθρώπινων πολιτισμών. Αυτό το κάτι άλλο ήταν *τα κίνητρα*. Αναφέρομαι συγκεκριμένα στα συναισθήματα, από τον πόνο και την ταλαιπωρία ως την ευεξία και την ευχαρίστηση. Ας εξετάσουμε την ιατρική, μία από τις πιο σημαντικές πολιτιστικές μας δραστηριότητες. Ο συνδυασμός τεχνολογίας και επιστήμης της ιατρικής ξεκίνησε σαν μία αντίδραση στον πόνο και στην ταλαιπωρία που προκαλούσαν οι κάθε είδους ασθένειες, από τους τραυματισμούς του σώματος μέχρι τις μολύνσεις και τους καρκίνους, σε αντιπαράθεση με το αντίστροφο του πόνου και της ταλαιπωρίας, την αίσθηση της ευφορίας και της ευχαρίστησης και την προσδοκία της ευημερίας. Η ιατρική δεν ξεκίνησε σαν ένα πνευματικό σπορ με σκοπό την άσκηση του πνεύματος απέναντι σ' ένα διαγνωστικό αίνιγμα ή σε ένα φυσιογνωστικό μυστήριο. Ξεκίνησε σαν επακόλουθο συγκεκριμένων συναισθημάτων πασχόντων και συγκεκριμένων συναισθημάτων των πρώτων ιατρών, δηλαδή της συμπόνιας που γεννάται από τη συμμετοχή στον πόνο του άλλου. Αυτά τα κίνητρα εξακολουθούν να ισχύουν σήμερα. Κανένας αναγνώστης δεν μπορεί να μην έχει παρατηρήσει πόσο έχουν βελτιωθεί οι επισκέψεις στον οδοντίατρο και οι διαδικασίες της χειρουργικής στην εποχή μας. Το πρωταρχικό κίνητρο πίσω από τις βελτιώσεις, όπως τα αποτελεσματικά αναισθητικά και τα εργαλεία ακριβείας, είναι η αντιμετώπιση των συναισθημάτων της ταλαιπωρίας. Η δραστηριότητα των μηχανικών και των επισημόνων παίζει έναν αξιόπαινο ρόλο σ' αυτήν την προσπάθεια, πρόκειται, όμως, για έναν ρόλο που προκύπτει από κίνητρα. Το

κίνητρο του κέρδους για τις βιομηχανίες φαρμάκων και εξοπλισμού παίζει επίσης έναν σημαντικό ρόλο, επειδή το κοινό έχει ανάγκη ελάφρυνσης του πόνου και οι βιομηχανίες ανταποκρίνονται σ' αυτήν την ανάγκη. Η αναζήτηση του κέρδους ωθείται από διάφορες επιθυμίες, επιθυμία για ανέλιξη, και για γόητρο, και από την απληστία, οι οποίες δεν είναι τίποτε άλλο από συναισθήματα. Δεν είναι δυνατόν να κατανοήσει κανείς τις σύντονες προσπάθειες για την ανάπτυξη θεραπειών για τον καρκίνο ή για τη νόσο του Αλτσχάιμερ, χωρίς να λάβει υπ' όψιν τα συναισθήματα σαν κίνητρα και ρυθμιστές της διαδικασίας. (Ούτε είναι δυνατόν να κατανοήσει κανείς, για παράδειγμα, τις λιγότερο έντονες προσπάθειες με τις οποίες οι πολιτισμοί της Δύσης αναζήτησαν θεραπείες για την ελονοσία στην Αφρική, ή τρόπους αντιμετώπισης του εθισμού σε ναρκωτικά ανά τον κόσμο, χωρίς να συνυπολογίσει τα αντίστοιχα σύνολα θετικών και αρνητικών συναισθημάτων). Η γλώσσα, η κοινωνικότητα, η γνώση και η λογική είναι οι παράγοντες που πραγματοποιούν τις ανακαλύψεις και διεξάγουν αυτές τις πολύπλοκες διαδικασίες. Τα συναισθήματα, όμως, είναι εκείνα που παρέχουν το κίνητρο και παραμένουν για να αξιολογήσουν τα αποτελέσματα.

Στην ουσία της, η ιδέα συνίσταται στο ότι η πολιτιστική δραστηριότητα ξεκίνησε και παραμένει στενά συνδεδεμένη με το συναίσθημα. Η θετική, καθώς και η αρνητική αλληλεπίδραση μεταξύ συναίσθηματος και λογικής πρέπει να αναγνωρισθεί, αν θέλουμε να κατανοήσουμε τις συγκρούσεις και τις αντιφάσεις της ανθρώπινης κατάστασης.

2

Πώς έφθασαν τα ανθρώπινα όντα να είναι την ίδια ώρα εκείνοι που υποφέρουν, επαίτες, γλεντοκόποι, φιλόανθρωποι, καλλιτέχνες, επιστήμονες, άγιοι και εγκληματίες, καλοπροαίρετοι κυρίαρχοι της γης και τέρατα που επιμένουν να την καταστρέφουν; Η

απάντηση σ' αυτό το ερώτημα απαιτεί βεβαίως τη συνεισφορά ιστορικών και κοινωνιολόγων, καθώς και καλλιτεχνών, οι ευαισθησίες των οποίων συχνά αποκαλύπτουν διαισθητικά τις κρυφές διαδικασίες του ανθρώπινου δράματος, η απάντηση, όμως, απαιτεί επίσης και τη συνεισφορά διαφόρων κλάδων της βιολογίας.

Καθώς εξέταζα το πώς τα συναισθήματα μπόρεσαν, όχι μόνο να δώσουν την αρχική ώθηση για την αρχική ανάπτυξη των πολιτισμών, αλλά και να παραμένουν άρρηκτα συνδεδεμένα με την εξέλιξή τους, αναζήτησα έναν τρόπο για να συνδέσω τον ανθρώπινο βίο, όπως τον γνωρίζουμε σήμερα –εφοδιασμένο με μυαλό, συναίσθημα, συνείδηση, μνημονικό, γλώσσα, πολύπλοκη κοινωνικότητα και δημιουργική νοημοσύνη– με τη ζωή στα αρχικά στάδια, πριν 3,8 δισεκατομμύρια χρόνια. Για να εντοπίσω τη σύνδεση χρειαζόμουν να προτείνω μία σειρά και ένα χρονοδιάγραμμα για την ανάπτυξη και εμφάνιση αυτών των κρίσιμων ικανοτήτων στη μακρόχρονη ιστορία της εξέλιξης.

Η σειρά της εμφάνισης των ικανοτήτων και των βιολογικών δομών την οποία ανακάλυψα, έρχεται σε αντίθεση με τις παραδοσιακές αντιλήψεις και είναι όσο παράξενη υπαινίσσεται ο τίτλος αυτού του βιβλίου. Στην ιστορία της ζωής, τα γεγονότα δεν συμβάδισαν με τις συμβατικές αντιλήψεις, τις οποίες εμείς οι άνθρωποι έχουμε διαμορφώσει για το πώς αναπτύξαμε αυτό το ωραίο εργαλείο που θέλω να ονομάζω “πολιτιστικό μυαλό”.

Έχοντας την πρόθεση να αφηγηθώ μία ιστορία σχετικά με την ουσία και τα επακόλουθα του ανθρώπινου συναισθήματος, έφθασα στο σημείο να αντιληφθώ ότι ο τρόπος που σκεπτόμαστε σχετικά με το πνεύμα και τους πολιτισμούς δεν συμβαδίζει με τη βιολογική πραγματικότητα. Όταν ένας ζωντανός οργανισμός συμπεριφέρεται έξυπνα και αποτελεσματικά μέσα σ' ένα κοινωνικό περιβάλλον, υποθέτουμε ότι η συμπεριφορά του οφείλεται σε μία πρόβλεψη για το μέλλον, σε σκοπιμότητα, σε μία εντυπωσιακή πολυπλοκότητα και στην αρωγή ενός νευρικού συστήματος. Τώρα όμως, έχει καταστεί σαφές ότι τέτοιες συμπεριφορές μπορούν επίσης να προέρχονται από τον στοιχειώδη εξοπλισμό

ενός μονοκύτταρου οργανισμού και συγκεκριμένα ενός βακτηρίου, στις απαρχές της βιόσφαιρας. Η λέξη “παράξενη” είναι πολύ ολίγη για να περιγράψει κανείς αυτήν την πραγματικότητα.

Είναι δυνατόν να οραματισθούμε μία ερμηνεία η οποία συμβαδίζει σε κάποιον βαθμό με τα ευρήματα. Η ερμηνεία βασίζεται στους μηχανισμούς της ίδιας της ζωής και στους όρους της ρύθμισής της, ένα σύνολο φαινομένων που ορίζεται γενικώς από μία λέξη: την “ομοιόσταση”. Τα συναισθήματα είναι οι πνευματικές εκφράσεις της ομοιόστασης, ενώ η ομοιόσταση, δρώντας κάτω από την κάλυψη του συναισθήματος, αποτελεί το λειτουργικό νήμα που συνδέει τις πρωτογενείς μορφές ζωής με την εκπληκτική συνεργασία μεταξύ σωμάτων και νευρικών συστημάτων. Αυτή η συνεργασία ευθύνεται για την εμφάνιση συνειδητών μυαλών με συναισθήματα, τα οποία, με τη σειρά τους, είναι υπεύθυνα για τα πιο χαρακτηριστικά γνωρίσματα της ανθρωπότητας, τις κουλτούρες και τους πολιτισμούς. Τα συναισθήματα βρίσκονται στο επίκεντρο αυτού του βιβλίου, αλλά αντλούν την ισχύ τους από την ομοιόσταση.

Η σύνδεση της κουλτούρας και του πολιτισμού με το συναίσθημα και με την ομοιόσταση ενισχύει τους δεσμούς τους με τη Φύση και παρέχει βάθος στον εξανθρωπισμό της πολιτιστικής διαδικασίας. Η σύνδεση αντισταθμίζει την αυξανόμενη αποστασιοποίηση των πολιτιστικών ιδεών, πρακτικών και αντικειμένων, από τη διαδικασία της ζωής.

Περίεργως, η ανακάλυψη της ρίζας των ανθρωπίνων πολιτισμών μέσα από μία μη ανθρώπινη βιολογία, δεν υποβαθμίζει καθόλου την εξαιρετική θέση των ανθρώπινων όντων. Η εξαιρετική θέση κάθε ανθρώπινης ύπαρξης προκύπτει από τη μοναδική σημασία της ταλαιπωρίας και της ευφορίας μέσα στο πλαίσιο των αναμνήσεών μας από το παρελθόν και από τις αναμνήσεις που έχουμε δημιουργήσει σε σχέση με το μέλλον το οποίο προσδοκούμε.

ΣΕΙΡΑ: ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ

**Γραμμένο από έναν κορυφαίο νευροεπιστήμονα,
ένα έργο-σταθμός που συνδέει τις επιστήμες
της βιολογίας και της κοινωνιολογίας και προσφέρει
έναν νέο τρόπο κατανόησης της προέλευσης της ζωής,
των συναισθημάτων και του πολιτισμού.**

Το *Η Παράξενη Κατάσταση των Πραγμάτων* αποτελεί μια πρωτοποριακή διερεύνηση της ομοιότητας, αυτής της ικανότητας του οργανισμού να διατηρεί σε μια κατάσταση σταθερότητας τις εσωτερικές λειτουργίες του, αντιμετωπίζοντας τις μεταβολές του περιβάλλοντος και ρυθμίζοντας έτσι την ανθρώπινη ψυχολογία, ώστε να είναι δυνατή όχι μόνο η επιβίωση, αλλά και η άνθιση της ζωής. Ο Αντόνιο Νταμάσιο καθιστά σαφές ότι, από βιολογική, ψυχολογική ακόμη και κοινωνική άποψη, καταγόμαστε από μια μακριά σειρά προγόνων, στην αρχή της οποίας βρίσκονται οι μονοκύτταροι οργανισμοί. Επίσης, ότι η σκέψη και οι πολιτισμοί μας συνδέονται με ένα αόρατο νήμα με τους τρόπους και τα μέσα της αρχέγονης μονοκύτταρης ζωής και άλλων πρωτόγονων μορφών ζωής. Και ότι μέσα στη χημεία μας βρίσκεται εγκατεστημένη μια ισχυρή δύναμη, μια τάση για συντήρηση της ζωής, και η οποία καλύπτει τη ζωή σε όλες τις μορφές της, περιλαμβανομένης της ανάπτυξης των γονιδίων που συμβάλλουν στη ρύθμιση και στη μεταβίβαση της ζωής. Στο βιβλίο *Η Παράξενη Κατάσταση των Πραγμάτων* ο Νταμάσιο μας προσφέρει έναν νέο τρόπο κατανόησης του κόσμου και της θέσης μας σε αυτόν.

EN 069

ΕΝΑΛΙΟΣ

Σόλωνος 136, 106 77 Αθήνα
Τηλ.: 2103829339 - 2103803925
www.enalios.gr

ISBN: 978-960-536-582-0

9 789605 365820